

Lush Gjergji

ODGOJ DJETETA ZA LJUBAV

Prije svega treba na početku naglasiti o kojem je razdoblju riječ, jer različiti su problemi i situacije s obzirom na dob djeteta i s obzirom na sredinu u kojoj ono živi. Ovdje će biti govora o razvoju djeteta od 7. do 10.—11. godine, tj. do prepubertetske dobi.

To se razdoblje u razvojnoj psihologiji zove drugo djetinjstvo, a karakterizirano je školom. Wallon opisuje jedan stadij škole od 6. do 11. godine, u kome se osobnost djeteta razlikuje s obzirom na sistem odnosa i kad misao postaje »kategorijalna«.*

Prema Freudu i psihoanalizi, taj se period zove latentnim periodom, jer je tada seksualnost djeteta neodređena, završava se oralna faza (prva godina), analna (2.—3. god.), falička (4.—6. god. i dolazi latentni period — faza od 7. do 11. godine, tj. kad se dolazi do reorganizacije života djeteta i njegove seksualnosti preko puberteta, preko genitalne faze, kad dobiva novu moć orijentacije prema drugima.-

Taj se period, na žalost, često smatra mirnim, pasivnim, bez problema, pa se zato i zapostavlja u praksi čak i što se tiče studija, iako ima veliku važnost i ulogu za cijeli život i razvoj djeteta.

Kad se govori o odgoju djeteta za ljubav, treba imati na pameti da je to usko povezano s općim razvojem djeteta, pa, prema tome, i s općim odgojem. To je vrlo dug proces, koji obuhvaća sve »sfere« života djeteta

1 H. GRATIOT—ALPHANDERY RENE ZAZZO, *Trattato di psicologia dell' infanzia*, voi. II, str. 276.

2 MARIA LUISA FALORNI, *Nuove questioni di psicologia*, voi. I., Ed. La Scuola, str. 731; *na ist. mj.*, str. 259-260; vidi također: vol. II, str. 224-228.

i o kojem će ovisiti budućnost djece, a time i budućnost obitelji i društva.

Danas se obitelj nalazi pred golemim problemima i zadaćama, a jedan od najtežih problema i zadaća svakako je i odgoj djece. Situacija u odgojnim znanostima veoma je konfuzna, tako da se mnogi pitaju: što zapravo znači odgajati ili, još bolje, je li uopće moguće odgajati za ljubav u naše vrijeme i u našim prilikama? Drugi opet jadikuju nad situacijom i traže razloge očitih neuspjeha u odgoju i gube volju i elan za nj.

Kad se govori o razdoblju djeteta od 7. godine pa do puberteta, odmah se susrećemo s prvom činjenicom i faktorom koji ima veliku ulogu i važnost: *školom*. U određenom momentu života, nekako oko 6.—7. godine, dijete osjeća veliku potrebu za školom, da bi izašlo iz dječjeg vrtića, da bi naučilo vještinu odraslih, čitati i pisati, da bi steklo više važnosti i postalo veće, slobodnije itd. »Ali najveća potreba toga razdoblja jest izaći iz obiteljskog kruga i života, imati neke druge obveze i uloge.«*

Sa školom dijete polako ulazi u novi svijet stvarnosti i osoba, pravila i obveza, u svijet koji ima više reda i discipline,* gdje je sve strukturirano, fiksno, ali gdje postoje i mnogobrojne situacije i osobe, pa time daje i mogućnost izbora, odgovornosti, mjerenja snage, kako je govorila Montessori za školstvo u tom razdoblju.

Prva karakteristika škole za dijete jest ova: ona je *novi ambijent* — *sredina* koju drugi — odrasli priređuju djeci, kamo ih ti odrasli šalju jer vjeruju da je to veoma važno za život djece, ali šalju ih i da ih se riješe. Odgoj, onaj profesionalni, delegiraju, prepuštaju drugima koji žive od toga posla, koji se ex professo bave time. Ta situacija često dovodi obitelj do toga da ima vrlo malo veze sa školom, a još manje ima vremena i pripreme za odgoj vlastite djece.

Dijete se naviklo na posebnu pažnju, jer prva pažnja prema djeci afektivne je naravi. Dijete je okruženo roditeljima, braćom i sestrama, u kućnim prostorijama, dok škola traži od njega sasvim drukčiji stil komunikacije, drugu vrstu pažnje, pažnju na gradivo, na predmete, na učenje i rad, na spoznaju, a tek sporedno, sekundarno, na osobe. To je i prva i velika promjena i poteškoća na koju nailaze djeca ulaskom u školu. Škola je, dakle, nova sredina, koja traži i *novi način ponašanja*, nove odnose, on — učitelj i on — drugovi, a ti novi odnosi bitno utječu i mijenjaju sliku vlastitoga Ja, jer dijete vidi — doživljava sebe i druge u novom svjetlu odnosa i situacija.

¹ DENIS WALLON, // *bambino da 3 a 11 anni*, str. 215

* *Isto*, str. 218-219.

Pred njim je također novi model života i rada. Stvara se polako novi super-ego, gdje su nastavnici »novi modeli odraslih« i time polako zauzimaju mjesto roditelja, jer su oni novi izvori spoznaja i stvarnosti.

Najzad možemo još naglasiti da je škola *mjesto provjeravanja*, proba ispita pred samim sobom, pred roditeljima, pred učiteljem i pred ostalom djecom. Ta činjenica opterećuje emotivno djecu do te mjere da neki od njih »padaju« pred takvim situacijama odgovornosti i života. To posebno vrijedi za onu djecu koja su već s negativnim iskustvom u samoj obitelji, pa dobivaju i novu šansu, za njih jedinu, da se nekako riješe tih problema, ali time doživljavaju i veliku opasnost. Zato se s pravom može reći ovako: škola ne stvara probleme, nego ih samo demaskira, otkriva, ugrožava još više one koji su već ugroženi. Zato G. Vemeil piše: »U kući se stvaraju dobri učenici, a isto tako i loši.«[^]

»Dijete koje se prilagođava grupi putem škole sigurno je već imalo moć adaptiranja u samoj obitelji i doživljava obitelj i grupu kao dvije mogućnosti, dva termina stalnog reekvilibriranja preko novih iskustava i života.«^{*}

Što se pak tiče inteligencije i moći shvaćanja oko 6. i 9. godine, dijete postaje sposobnim činiti nešto s drugima, s grupom, shvaća njihovu ulogu, ne više u »službi njegova egocentrizma, nego kao neophodno potrebnu za neku akciju, tako da se izmjenjuju iskustva i uloge«.[^] Važno je imati na pameti i to da je to period identifikacije s roditeljima istoga spola i da se dijete polako okreće izvanjskom svijetu, drugima.[^] Govoreći o tipiziranju spolova, Dollard kaže: »Dijete treba da nauči osobine djeteta-muškarca, a djevojčica osobine žene. Tipiziranje spolova nastoji pripremiti djecu za buduće uloge, za uloge roditelja.«[^]

Možemo tu napomenuti još i ovo: ako ne bude tog procesa pozitivne identifikacije i socijalizacije, to izaziva kod djece osjećaj sumnje, nesigurnosti, bojazni, straha, osjećaja krivnje, zatvorenosti, i time se otežava psihički razvoj djeteta, mogućnost stvaranja identiteta i autonomije, još se više otežava burni period puberteta. Mogli bismo to još izraziti ovako: u školi, preko škole, ostvaruje se drugi transfer, socijalni transfer, ili, još bolje, translacijski sistem »koji se općenito razumijeva kao obnavljanje infantilnih prototipova, koji se sada žive u danom momentu. To se oso-

⁵ H. GRATIOT-ALPHANDERY RENE ZAZZO, »Mon enfant sera bon eleve«, u *Trattato di psicologia dell'infanzia*, vol. I., str. 143—181.

^{*} *Nuove questioni di psicologia*, str. 746-748.

[^] *Isto*, str. 746.

[^] O tome vidi: LUSH GJERGJI, *Roli i femeres shqiptare ne familje dhe ne shogeri*. Radosna vijest, Sarajevo 1977., str. 98-103, 112-120.

^{*} JOHN DOLLARD, *Frustrazione e aggressività*, str. 81. Vidi također: EVA FIGES, // *posto della donna nella società degli uomini*, Feltrinelli, str. 172-194.

bito događa kad se nalazimo pred novim: u procesu socijalizacije preko škole i u braku.«**

Iz svega ovoga vidi se očito da se može govoriti o ambijentima, sredinama života djeteta, i to ovako: obiteljska sredina, školska sredina.**

Kontrast između obitelji i škole

Škola pruža djetetu novi način odgoja, pa time dolazi do sukoba, kontrasta i konflikta s obiteljskim načinom odgoja. Ta opasnost još je veća kod nas, jer se porodica sve više »privatizira«, dok škola, društvo, preuzima na sebe sva prava i obveze za odgoj. Dijete se susreće s različitim nazorima na svijet, na odgoj, pa tako dolazi do krize povjerenja.

Procesom škole dolazi do izražaja u prvom redu grupa, osobito kad je u pitanju socijalizacija, gdje roditelji nemaju više »privilegiranu i isključivu ulogu« i gdje nisu više jedini izvor informacije i formacije. Grupa na neki način postaje sve više orijentacija, a rad u njoj velika mogućnost za rast i razvoj — odgoj djeteta. Jedna od glavnih karakteristika te dobi je i konformizam: dijete želi činiti što i drugi čine, jer ima veliku potrebu za orijentacijom, za odobravanjem, prihvaćanjem. Tako preko grupe polako želi otkriti i steći novo mjesto u novoj sredini.

Jedno traži i očekuje obitelj, drugo grupa, treće škola, četvrto osjeća dijete samo, tako da je taj period prilično »kompliciran« s dosta konflikata, iako se mnogima čini da je to možda najmirnije doba života. Svaki je čovjek »ambijentirano biće«, a posebno dijete, i to u posebna dva ambijenta: obitelj i škola. »Škola je sigurno jedan od najvažnijih faktora za socijalizaciju djeteta i za prenošenje kulture.«¹⁰ Kakav utjecaj ima škola na djecu u procesu socijalizacije, to se još ne zna, jer o tome ima vrlo malo studija i istraživanja, točnih podataka, a još više zato što je škola obvezatna za sve, pa ne možemo mjeriti »učinke«, i zato što postoji podcjenjivanje između škole i obitelji, neka vrsta rivalstva. Obitelj smatra djecu samo kao obiteljske članove, a škola samo kao školske, dok je dijete član i obitelji i škole.**

Škola prije svega utječe u procesu organizacije, spoznaje, interakcije između djeteta i odraslih te djece i vršnjaka (grupe), dok je obitelj prije svega odnos osoba koje se vole, koje žive zajedno, koje su afektivno ve-

¹⁰ LUSH GJERGJI, *nav. dj.*, str. 44.

" O tim problemima vidi: H. GRATIOT-ZAZZO, *nav. dj.*, vol. L, str. 143-193.

12 A. CLAUSSE, *Institution aux Sciences de l'Education*, Liège 1976., str. 181.

" H. GRATIOT, *nav. dj.*, 182-184.

zane. Škola je više u funkciji »objektivnosti«, ili možda, bolje rečeno, gradiva-materije, jednakost pred svima i za sve, gdje osoba nije na prvom mjestu, jer ona ima specifične ciljeve, obveze i zadaće: dijete se nalazi pred zadaćama, vrednuju ga prema tome koliko znađe, koliko je naučilo, prema određenim normama koje vrijede za sve.

Dijete i odrasli

Odnos dijete — učitelj za djecu je sasvim nov i pomaže im da dožive odraslog čovjeka u drugom svjetlu, a ne samo kao oca, da ih oslobodi od njegove »svemoći«, »sveznanja«, da ga »relativizira« i učini »čovjekom«. S druge strane, učitelj predstavlja »znanje«, pa zato i uvodi dijete u svijet spoznaja i nauke. Treće, on uvodi dijete u svijet pravila, discipline, reda bez iznimke.i* Preko učitelja dijete mijenja sliku o sebi, o roditeljima, o vršnjacima, o svijetu. Da u tom dijete uspije, mnogo ovisi o tome kako se učitelj postavlja prema djeci, kako djeca i obitelj prema njemu, o njegovom obiteljskom iskustvu te uopće o ponašanju učitelja itd.

Roditelji imaju u ovom periodu, odnosno mogli bi imati veliku ulogu, tj. da pospješe i pomažu proces otvaranja prema van, da budu oslonac u novim iskustvima i traženjima, da stvore nove odnose dijete — obitelj, priznavajući djeci izvjesnu inicijativu, rast, bazirajući odnose više na prijateljstvu i ljubavi nego na autoritetu i podložnosti. Jednom riječju, dijete istodobno ima veliku potrebu za nekom samostalnošću, spoznajama i iskustvima, ali i veliku potrebu za ljubavlju, garanciju da ga prihvaćaju i prate s ljubavlju, da u svakom momentu može računati na roditelje i na obitelj. Ta podloga ljubavi daje mu sigurnost u kontaktu s drugima, s drugovima, s odraslima, sa svijetom i pomaže mu da se harmonično i dinamično razvija u svim sektorima života.

Često djeca tu potrebu za ljubavlju, za roditeljima očituju na malo čudan način: izbjegavaju roditelje, »igraju se samostalnosti«, ne žele da više budu »mala djeca«, ali očekuju prisutnost roditelja u svim momentima svoga života. Tu leži velika šansa za stvaranje novih međuljudskih odnosa i interakcija dijete — roditelj — porodica i dijete — škola. Mnogi roditelji, zaposleni i opterećeni poslom i životom ostavljaju svoju djecu u tom presudnom momentu istraživanja i stvaranja novih odnosa i spoznaja, stvaranja novih načina i stilova komunikacije, ne zanimajući se za sve ono što djeca rade i uče, podcjenjujući njihov rad i napore, njihove spoznaje. Time se djeci oduzima jedina sigurna podloga, ljubav i pažnja, bez koje ona nisu u stanju da afontiraju novi svijet odnosa i spoznaja, nova iskustva.

Dijete i drugovi

Za vrijeme školovanja djeca prilično mnogo vremena provode izvan kuće, s drugovima, s vršnjacima, ili u školi, ili u igri, u radu, u grupi... Time se dijete i vremenski i emotivno odvaja iz obitelji, traži svoju autonomiju. U školi su djeca više-manje iste dobi, u društvu sa sličnima sebi, bar što se tiče dobi, zadaće, dužnosti, obveza, pravila i discipline. Na početku je sve »centrirano prema učitelju«, ali kako djeca rastu i više uče, žive zajedno, time više raste i grupa, postaju samostalnija. Dijete se već u pr\`om razixdu mjeri u odnosu prema roditeljima, odraslima i drugovima te ulazi u nove odnose s njima, boreći se za svoje novo mjesto i položaj, bez posebne izvanjske pomoći odraslih, s mnogo procesa i akcija, interakcija. Ta su iskustva vrlo važna i dragocjena za cijeli život:

— zajedno s drugom djecom i preko njih dijete otkriva svijet informacija, osoba, vrednota, situacija. . .

— unutar same grupe stvaraju se nove vrednote, nova vrednovanja, mogućnost afirmacije, koja se teško postiže s odraslima; sentimenti, rivalstva, suradnja i solidarnost, odgovornost, prijateljstva i neprijateljstva. . .

Jersling to zove »potrebom za pripadnošću, biti prihvaćen, priznat, i imati izvjesno mjesto i ulogu«. ".*' »Grupa vršnjaka je veliko sredstvo socijalizacije za dijete . . .«, kako tvrde i Martin i Stadner, i daje djetetu posebnu pomoć, zadovoljstvo i identitet.*^ U toj interakciji grupe dijete se uči misliti, raditi, imajući pred očima i druge, postaje svjesno da mora računati i na druge, komunicirati s njima, da mora popuštati, planirati zajedno s drugima, osjeća potrebu drugih, jednom riječju, oslobađa se egocentrizma i »svemoći« i postaje više realist.

Sredina drugova vrio je bogata, jer ima u sebi sve elemente različitih životnih situacija, obiteljskih stvarnosti i utječe umnogome na cjelokupan razvoj djeteta. U obiteljskom krugu dijete živi odnose ljubavi, nalazi izvor ljubavi i sigurnosti, a kad je u školi, ili s drugovima, treba da zavrijedi ljubav, već prema izvjesnim učincima, pravilima. To isto vrijedi i za poštovanje, za ulogu, za mjesto: treba da se bori za to da ih stekne, da ih zavrijedi.

Vidi: *Educare*, Enciclopedia delle scienze dell' educazione, voi. II, str. 293.

"• *Isto*, str. 294.

Isto, str. 294.

1- GRATIOT, *nav. dj.*, str. 190-193.

Osjećaj inferiornosti

Kompetitivnost, važnost zadatka, potreba za afirmacijom i slobodom, za autonomijom, mnogovrsna stvarnost vršnjaka i odraslih mogu biti veliki neprijatelj i zapreka za normalan rast i razvoj djece u školsko doba. Svako ljudsko biće osjeća potrebu da bude ljubljeno i prihvaćeno, dok s druge strane ima osjećaj da nema sve kvalitete za novu situaciju i sredinu, počevši od fizičkih, psihičkih, moralnih, intelektualnih itd. Nalazeći se pred novim i nepoznatim situacijama i zadaćama, djeca se uspoređuju međusobno, ali i s odraslima. Ako k tome dodamo još uspoređivanje između idealnog ili aspirativnog »ja« i konkretnosti života, tj. realnih mogućnosti, onda se očito vidi da je ta situacija veoma kompleksna za ovu dob.

Umnogome to ovisi i o sudu koji odrasli imaju o djeci, počevši od obiteljske sredine, pa preko škole i drugih s kojima djeca žive i rade. Na žalost, vrednovanje u školi često je vrlo jednostrano, samo Intelektualno, tako da se ne vrednuje cjelokupna ličnost djeteta, njegove razne mogućnosti i sposobnosti, što napose pogađa slabe đake. Pred tim problemima i situacijama velika je prilika i mogućnost za zbližavanje roditelja i djece, za stvaranje novih odnosa, a ljubav je temelj za svaki razvoj i dob, pa, prema tome, i za svaki odgoj.

Zato škola pomaže najviše u procesu spoznaje ograničenosti: dijete vidi, osjeća, primjećuje razlike između sebe i odraslih te sebe i drugova. Na žalost, roditelji i tu često mnogo griješe: gledaj kako uči i radi tvoj brat, tvoj prijatelj. . . To je sasvim kriv i pogrešan stav i usporedba, jer gdjC nema jednakosti u sposobnostima, ne može biti ni jednakosti u rezultatima, a da i ne govorimo o mnogovrsnim činiocima koji utječu na djecu i na njihov uspjeh.

Isti stav još gore opetuje škola: uspoređivanje s drugima, često i pred drugima, kao što je ocjenjivanje, koje još više ponižava i ranjava slabe učenike.^-

Kad se djeca ne mogu afirmirati na pravi način, kad ih samo podcjenjujemo i ponižavamo, kad im ne pomazemo da nadvladaju te momente, onda ih pripremamo da se »posvete« sredstvima: laži i prevari, kradi, a kasnije, u pubertetu i poslije, nemoralu, kriminalu, pijanstvu itd. Baš taj period i ti problemi predstavljaju jedan od najtežih momenata i zapreka za harmoničan rast djeteta.-" Pasivni još više gube volju i elan za rad, za učenje, za život, dok aktivni upotrebljavaju bilo koje sredstvo da se afirmiraju, jer shvaćaju da ih odrasli, obitelj i škola, vrednuju l cijene

po tim kriterijima, shvaćaju taj novi model odraslih i teže za tim. Ubijati im volju, razočarati se nad njihovim momentanim neuspjesima, tražiti i očekivati previše od njih, a ne dati im ništa, projektirati svoje neostvarene aspiracije nad djecom, željeti da ona nama budu most i mogućnost za afirmaciju, opterećivati ih previše i prerano odgovornošću, znači ne dati im da mirno i u ljubavi žive svoje djetinjstvo, a bez takvog djetinjstva nema zrele i harmonične ličnosti. To osobito vrijedi za one roditelje koji su imali težak i mučan život, koji smatraju da nisu ništa uspjeli u životu, pa zato vide još jedinu šansu da to učine preko djece, a to više niic nikakva ljubav i odgoj, već mučenje i opterećivanje djece. Ako mu još i škola daje iste prognoze, ponižava ga, često se dijete stvarno uvjerava da je tako, predaje se pred tim situacijama, gubi volju i snagu za sve, postaje apatično.

Zbog pomanjkanja sigurnosti djeca dolaze do velikog straha i napetosti, do bojazni da će izgubiti ljubav i pažnju roditelja, prijatelja. Prije svega trebalo bi pomoći njihov rast u autonomiji, u slobodi dajući im povjerenje i stvarajući im pouzdanje u sebe, a onda prikazujući druge kao prijatelje, a ne kao neprijatelje i neke sile koje »im prijete«.

Od osjećaja inferiornosti dolazi se do osjećaja krivnje. Evo ukratko kako to nastaje kod djece:

— *uznemirenost* da ne bi izgubio ljubav, ljubljenu osobu, jer je nešto skrivio, jer u nečemu nije uspio, jer nije bio najbolji, jer je razočarao roditelje, učitelje. . .

— *strah i napetost* da se to ne bi ponovilo, a da se obrani od toga straha, podsvjesno nalazi odgovor u

— *agresivnosti* baš prema ljubljenim osobama, npr. drsko se ponaša prema roditeljima, ne sluša, izaziva. . ., a to onda izaziva u djeci

— *osjećaj krivnje*.

Na nama je da u djeci probudimo volju i želju da se poprave. Ta želja zapravo već postoji, ali je potisnuta pod dojmom straha, osjećaja inferiornosti i krivnje, pa od toga treba dijete osloboditi i onda ono postaje spremno i sposobno za velike pothvate. Ta snaga samo je ljubav jer ga samo ona može osloboditi i učiniti jakim, sigurnim, sposobnim da živi i radi s drugima, da postane još više društveno biće. Polako, s ljubavlju, treba buditi i razvijati tu volju i želju kod djece da postanu »veliki«, pomoću odraslih i pomoću drugova.

Dijete osjeća veliku nesigurnost pred nepoznatim, izvanjskim svijetom, a s time i veliku potrebu za ljubavlju, koja je sigurnost i garancija za uspjeh. Ako roditelji nemaju povjerenja i ljubavi prema djeci, ako obitelj nije stabilna, afektivno zrela, jaka, nego se ponaša prema moment-

ma i raspoloženju, onda stvara amoralne tipove. Ako su roditelji korektni, dosljedni, ali bez ljubavi, onda stvaraju konformiste, a oni roditelji koji prihvaćaju djecu s ljubavlju, pomažu im u tom susretu s izvanobiteljskim ambijentima, prate ih uvijek s ljubavlju, stvaraju racionalne i altruističke tipove, harmonične ličnosti.^-

Dakle, ljubav, stabilnost odnosa u porodici, i uzajamno povjerenje još uvijek su i u ovom periodu najjači odgojni faktori za djecu, iako nam izgleda da je to baš period kad obitelj gubi teren, i da više nema onu ulogu koju je imala prije. Utjecajem škole i socijalizacije obitelj se samo prividno nalazi u drugom planu. No ona je veoma prisutna i potrebna i od nje umnogome ovisi kako će se dijete dalje razvijati.

Svaki odnos ljubavi ima ovu dimenziju: izići iz vlastitog ja, iz vlastite sredine i kruga, da bi se čovjek našao u drugome, otvarati se drugima, razvijati se i rasti zajedno s njima. Govoreći o odnosima između pojedinca i njegove sredine, Karen Horney nabroja tri grupe potreba:

- potreba za približavanjem prema drugima (potreba ljubavi);
- potreba za udalžavanjem od drugih (za neovisnošću, za slobodom);
- neprijateljstvo prema drugima (potreba za vlašću).

Harmoničnost i rast djeteta ovisi o tome da li će preko ambijenta, osobito procesom socijalizacije i škole, uspjeti integrirati te tri velike potrebe, koje su veoma prisutne u svim momentima života.^" U drugom djetinjstvu osobito su očitije prve dvije potrebe, koje su često u sukobu i koje treba harmonizirati, da se ne bi išlo u ekstreme.

Za ovo je razdoblje veoma važan faktor *interiorizacije*, tj. kad vrednote, pravila, norme, principi postaju mojim, dio mene, tako da ih ja više ne osjećam kao tuđe, strane i izvanjske. Tada nije više teško držati se tih principa, nego je teže ne držati ih se, jer je teško biti u sukobu sa samim sobom, teže nego s drugima. To se najbolje ostvaruje preko procesa *identifikacije s odraslima* ili prihvaćanja »kulturnih modela«. »Identifikacijom čovjeka sa sredinom — grupom jednoga društva, pojedinac — osoba treba da prihvaća bez ikakvog racionalnog razloga i motiva vrednote toga društva. Bededickt Ruth, govoreći o »modelima kulture«, piše: »Oni daju čovjeku-pojedincu materijal (materia prima) kojim će se kasnije graditi ličnost i život.« Biti u konfliktu sa samim

-- 0 tome vidi: F. PECK: *The Psychology of Character Development*, Willey, New Yorli 1960., str. 120-140.

Nuove questioni di psicologia, vol. II., str. 141-144.

" *Nav. dj.*, voi. I., str. 218-219.

• FRANCIS MERREL, *Society and Cultur*, Prentince Hall, Englewood Cliffs, 1965., str. 131-132.

=8 BENEDICKT RUTH, *Modelli culturali*, Feltrinelli, 1970., str. 251.

sobom, tako da ne možeš misliti drukčije, to znači imati osjećaj krivnje. ..«'''

Kako se vidi, obitelj, a kasnije škola i drugovi, imaju veliku zadaću i ulogu u odgoju djece. Izlazeći iz obiteljske sredine, dijete se nalazi pred sasvim novim situacijama, u njemu se ruši ona sigurnost i ravnoteža koja je bila u obitelji, otvara se konflikt između »obiteljske grupe i školske grupe«, kako se izražava Kurt Lewin govoreći o situaciji djece u procesu školovanja.

Ako proces identifikacije ostaje samo unutar obitelji, onda ćemo imati dijete s lažijom sigurnošću, bez osjećaja odgovornosti i potrebe za komunikacijom s drugima. To se danas stručno zove statička identifikacija, koja se ograničava samo na obiteljsku sredinu i ne ide dalje, jer su roditelji previše važni i previše vezani za djecu i obrnuto, dok je dinamička identifikacija kad se taj krug polako, ali sigurno proširuje, ponajviše preko škole, sve do prihvaćanja i osjećaja pripadnosti. Zato je od bitne važnosti za dijete odnos, jer je čovjek biće u odnosu — essere in relazione, a prvi od tih važnih društvenih odnosa jest proces socijalizacije, tj. »interiorizacije normi socijalnog karaktera, interiorizacije kulture, počevši od očinskog lika, kasnije zamjena očinskog lika (otac — učitelj — poglavar), koji se nastavlja tokom ljudskog života«. -**

Što zapravo znači odnos djeteta prema drugima, prema grupi? U prvom redu znači rušenje neke sigurnosti, one obiteljske, bar djelomično i momentano, i stvaranje ravnoteže između nesigurnosti i nove situacije, tj. pomaže postizavanje određene ravnoteže i nove sigurnosti.^** Pomaže kontroliranje osjećaja krivnje, jer se interiorizacijom usvaja super-ego, koji je prije svega otac, kasnije očinski likovi, i najzad društvene i kulturne strukture i vrednote. Pomoću grupe lakše se kontrolira osjećaj krivnje, i to na dva načina:

1. u grupi se nalazi pomoćni ego (ego ausiliare), prema riječima Morena, i taj mu ego daje veću snagu da se suprotstavi izvanjskom super-ego, koji je često prepotentan, i koji ostavlja vrlo malo »prostora« za pojedinca;

2. taj uski super-ego širi se novim iskustvima i postaje super-ego grupe, poprimajući nove horizonte i dimenzije, tako da grupa postaje normom. Pomaže i razvija intelektualni razvoj i afektivni razvoj djeteta, a sve se to sintetizira u moralnom sazrijevanju djece.^^^ Evo kako. Kohlberg predstavlja taj razvoj:

I nuove questioni ili psicologia, vol. II., str. 215; vidi također str. 216-228.

Isto, str. 722.

Isto, str. 723.

Isto, vol. II., str. 748-753; L. KOHLBERG, *Development of Moral Character and Moral Ideology*, New York 1964.

— predmoralnost (premorale), kad dijete sluša i poštuje pravila samo zato da ne bude kažnjeno;

— konformizam (conformità), kad sluša i čini nešto samo zato da bi izbjeglo osjećaj krivnje, cenzuru autoriteta;

— principijelnost (principi), kad se poštuju pravila i norme u odnosu prema nagradi ili objektivnoj kazni. Sve do 6.—7. godine prevladava faza predmorala, a kasnije dolazi ona konformizma, osobito oko 9.—10. godine. Oko 13. godine predmoralnost gotovo nestaje, jača se konformizam, dok istinska spoznaja i prihvaćanje principa počinje tek polako. »I otac i majka imaju veliku ulogu i u ovom periodu, osobito ako formiraju stvarnu lijepu zajednicu .. «^^

Možemo na kraju reći da je drugo djetinjstvo razdoblje velikih zbivanja, preokreta, odnosa, gdje obitelj ima veliku ulogu, ali ne više i isključivu, gdje škola, a time i odrasli i drugovi polako postaju odgojni faktor i gdje treba tražiti od svih tih faktora angažiranost, odgovornost za razvoj i odgoj djeteta. I taj period, kao i svi drugi, mora biti praćen ljubavlju. Ovdje se više ne radi o uskoj, obiteljskoj ljubavi, a niti o seksualnosti, nego o jednoj formi specifične ljubavi, pa se zato možda malo govori i piše o ljubavi za ovo razdoblje.

»Ako djeca nisu doživjela mirno djetinjstvo, bit će nesigurna i neurotična, bit će kriminalci i sve ostalo samo ne zreli ljudi, i neće imati hrabrosti i snage da se suoče sa životnim problemima i da ih riješe.«"

L. KOHLBERG, *nav. dj.*, str. 383-384.

Nuove questioni di psicologia, str. 749-750.

••• *hto*, str. 750.

M. GROPPA, *Lo sviluppo organizzativo*, Martinelli, str. 28.